

Artikler Nr. 4 - 1999 - 5. årgang

Gårdshistorie inntil 1647

I et arkivskap på biblioteket i Sørumsand ligger det et manuskript med denne overskriften. Det er skrevet av den senere professor i historie, Andreas Holmsen. På omslaget står det "TIL BIND III". Et usignert brev til "Hr. cand. filol. Andreas Holmsen, Oslo" er med blyant datert "juli 44". Dette er to år etter at første bind av bygdebok for Sørum var utgitt, og optimismen var stor med tanke på en snarlig utgivelse av bind to og tre, det siste med gards- og slektshistorien.

Fordi vi nå står foran realisering av bygdebokprosjektet, vil vi gjerne trykke utdrag fra Andreas Holmsens manuskript her i Artikler fra Blaker og Sørum historielag. Og vi velger den rekkefølgen som Holmsen selv valgte, nemlig etter stigende matrikelnummer. Manuskriptet er forsiktig språklig modernisert. Dersom medlemmer av historielaget sitter inne med opplysninger om de gårdene som presenteres som er egnet til å supplere denne framstillingen, er vi takknemlige for innspill. Vi starter med

Egner (Gr.nr. 1-3)

Gårdene. De tre nuværende gårdsnr. går tilbake på hver sin gammelnske gård. I RB. er nevnt et E. "nørdzsta", som efter eiendomsforholdet svarer til det nuværende E. nordre; superlativformen forutsetter at det da var minst 3 gårder. Et annet sted i RB. møter vi så "sydra garden" i E., som dengang gav tiend til Holt kirke i Ullensaker, og i et diplom fra 1472 er det endelig tale om "mellemgården" (medhalgarden), et uttrykk som bare kunde brukes når det blev regnet med akkurat 3 gårder.

I et diplom fra 1406 blir den midtre gården kalt "sydra garden i nordra" E. Det viser at E. først ble delt i en nordre og en søndre del, og så er senere den nordre parten også blitt tvekløvd. Tredelingen må ha vært gjennomført så pass lenge før den store manndauen (1350) at den ble bestemmende for det gammelnske skattemanntallet. Etter de levninger vi har av dette manntallet i nyere jordebøker, skattet E. mellom som "fullgård"¹, og må da ha hatt en skyld av 2 markebol² eller mere; E. søndre var "halvgård", d.v.s. under 2 markebol. Det samme gjaldt sannsynligvis også E. nordre, men her kan vi ikke være sikre, fordi sammenhengen mellom gammelt og nytt svikter. Sikkert er bare at det til 1350 var tre skattebønder på E.

Etter manndauen ble E. nordre liggende øde for lange tider fremover. I den første listen over de gamle skattegårdene fra nyere tid - fra 1577 - finner vi bare fullgården E. mellom og halvgården E. søndre.

Men fullgården ga høyere vissøyreskatt enn normalt (3 1/3 skilling mot ellers

¹ De gamle oplandsskattene, vissøyre og leidang, blev lignet ut efter to satser: full "gjerd" og halv "gjerd". Fullgjersbøndene eller fullbøndene var slike som hadde så stort gårdsbruk at de trengte minst 1 voksen arbeidskar til hjelp. Halvgjersbøndene blev kalt "einvirker", fordi de ikke hadde mere jord enn de kunde klare alene eller med bare en halv voksen tjenestegutt til hjelp.

² Markebolet var en gård eller gårdpart som skulde gi 1 gammel sølvmark i landskyld eller jordleie. Det var delt i 8 øyresbol. 5 øyresbol kaltes et hefseldebol, fordi landskylda av det blev betalt med 1 hefselde eller 6 ¾ bismerpund smør. Samme verdi hadde 1 skippund mel.

vanlig 2) og betalte landskyld til forvalteren av Oslo bispegods, som bare hadde eiendom i E. nordre. Det vil si at denne ødegården da lenge hadde vært brukt under E. mellom. "Sydre garden" og "nordre garden" av "nordre E." var altså blitt ett bruk, likesom før delingen mange hundre år tidligere. Men ødegården ble holdt greit atskilt, både eiendomsmessig og med grenser i marka. I 1616 er den blitt underbruk til Ålgård, og den ble dermed pålagt særskilt vissøre som "E. engeland"; beløpet, 1 1/3 skilling, ble trukket fra vissøren på E. mellom, så det var da orden i sakene. I den første fullstendige matrikkel, fra 1647, er så E. nordre kommet med som et av de siste gårdsnummer (nr. 81); det har da fått egen oppsitter kort tid i forveien.

Eierforhold

E. Nordre. 1396 lå 9 øyresbol i gården til Oslo bispestol; det hadde kommet under bispen i to porsjoner, altså fra to forskjellige tidligere eiere. Resten av gården kom i middelalderen under herrerne på Sudreim. Begge parter ble tidlig i nyere tid krongods, bispegodset ved reformasjonen og Sudreimsgodset ved Gyrvil Fadersdtr.s skjøte til Christian IV i 1599. Hver av partene skyldte da ¼ skippund tunge,³ så hele gårdens skyld ble ½ skippund. Ennu 1647 stod kongen som eier av hele gården.

E. mellom. 1406 avstod Sæbjørn Dagsson i Oslo 5 øyresbol i denne gården til det kongelige kapell Mariakirken sammen med en del andre gårdparter. Jordegodset ble betalt med en stor bygård, så det var et slags makeskifte. Men makeskiftet må ha gått om igjen, for en finner ikke noe av dette jordegodset under Mariakirken i nyere tid. 1472 solgte Joran Ketilsdotter 5 øyresbol i denne gården til Endrid Tovason. Det var

³ Fra 1500-årene er det i almindelighet slutt med den gamle marke- og øyresbolsregningen på Romerike. Landskylda gikk voldsomt ned etter manndauen, og de gamle skyldenhetene svarte da ikke lenger til det som faktisk ble betalt i leie av gårdene. Den faktiske jordleien i senmiddelalderen ga grunnlag for en ny skyldregning. På Romerike ble skylda mest regnet etter hvor mange skippund "tunge" (mel eller malt) eller bismerpund smør leilendingene betalte i leie. 1 skippund tunge (å 20 lispund) svarte da til 3 bismerpund smør.

kanskje samme parten som vi hører om i 1406; men like sannsynlig er det at disse to brevene er bevart som eldre hjemmel-dokumenter for hver sin av to parter i gården som i senmiddelalderen kom under Sørums prestebol og Sørums kirke. Disse partene var ennå ikke kommet under prest og kirke omkring 1400 (RB); vi finner dem først i den eldste etterreformatoriske stiftsJORdeboken, fra 1575, da hver av dem skyldte 5 lispund eller 1 fjerding tunge. Dette eiendomsforholdet holdt seg så lenge det fantes "benefisert" gods. Men hovedparten av gården var både i eldre og nyere tid bondegods. I kongsJORdeboka fra 1616, som ofte avspeiler atskillig eldre eiendomsforhold, er storbonden Helle Hvam i Nes ført opp som bygselherre⁴ til gården; etter en jORdebok over bondegodset fra 1615 (i Danske Rigsarchiv) eide han da 6 lispund tunge, mens Brønnild Lystad i Sørums hadde 5 lispund. Sannsynligvis var det enda flere bondeiere, som Hvams-folkene etter hvert kjøpte ut, for 1647 sitter Helle Hvams sønn Christen med 1 skippund tunge (altså 20 lispund) i E. mellom. Han hadde da også bygselrådighet over de 10 lispund benefisert gods.

E. Søndre. Denne gården kom sannsynligvis tidlig under en godseier, siden vi finner at den i senmiddelalderen ble gitt i sin helhet til et av altrene i Oslo domkirke (Altare militum - opprettet ca. 1450 eller senere). Dette alteret ble etter reformasjonen sammen med annet gammelt kirkegods lagt ut til underhold for "skolemesteren" i Oslo, d.v.s. en av lærerne ved den senere Katedralskole, og det vedble å ligge til Katedralskolen til dens jORdegods ble solgt. Skylda var 1595 og senere akkurat 1 skippund tunge (Oc 89).

Andreas Holmsen

⁴ Eiendomsretten til et leilendingsbruk innebar i eldre tid først og fremst retten til å heve jordleie - landskyld. Det kunne derfor ofte være to eller flere eiere til ett bruk. Den som eide mest eller var den fornemste av to like store eiere, "rådet for bygselen", d.v.s. han bestemte hvem som skulle få leie gården. Med den retten fulgte iallfall fra 1500-årene av krav på særskilte bygselavgifter.

Bygdebokseminar på Økomuséet på Toten

18. og 19. mars arrangerte Norsk Lokalhistorisk Institutt og Toten økomuseum bygdebokseminar på Kapp melkefabrikk. Seminaret inneholdt en rekke forskjellige foredrag, der inneholdet var konsentrert om ulike modeller og innfallsvinkler for å skrive bygdebøker. Det ble også informert om dokumentasjonssenteret ved Toten økomuseum.

Det ble presentert interessante problemstillinger der den gamle måten å skrive gårds- og slektshistorie på - med utgangspunkt i matrikkelgården - ble satt opp mot nyere modeller. Det ble her referert til "Toten-modellen" som tar utgangspunkt i kulturlandskapet, og der den minste enheten er en "grend". En grend kan defineres som "en topografisk og sosialt meningsfylt enhet". Å bestemme en slik avgrensning krever grundige undersøkelser (kart, dokumenter, folks kunnskaper, de gamle inndelingene for dugnadsarbeid). Det blir også nødvendig å finne analyse-områder, der utgangspunktet kan være f.eks. utvikling av næringsveger, transport, sosiale forhold.

Fordelene ved å ta utgangspunkt i en slik topografisk og sosial enhet framfor matrikkelgården, vil bl.a. være at de ulike sosiale grupperingene blir bedre ivaretatt, og at det blir enklere å ivareta moderne bebyggelse og sentra i bygdehistorien. Det vil også gi bygdebokforfatterne større spillerom for å kunne skrive variert. Matrikkelgården er den mest stabile enhet vi har gjennom mange hundre år, men vil i dag være en kunstig enhet når vi nærmer oss vår egen tid.

Flere foredragsholdere og deltakere var opptatt av spørsmålet om hvordan en bygdebok kan bli tilgjengelig for flest mulig mennesker. En bygdehistorie om gårdene og slektene der vil ikke ha tilstrekkelig allmenn appell i dag, samtidig som det er viktig at de som er ute etter å finne "slekts-røttene" sine, kan bruke bygdeboka som en kilde. Valg av modell for å skrive bygdebok vil også være

med å styre hvor leservennlig boka blir.

Bygdebøker har vært lite brukt i skolen. Kan de også skrives slik at det blir lettere å bruke dem i denne sammenhengen? Når Sørums nå skal i gang med en fortsettelse av arbeidet med en bygdebok, skal dette som kjent være en bosettings- og næringshistorie. Det er viktig at ulike tilnæringsmåter og modeller for å skrive en slik historie blir vurdert.

Hovedsiktepunktene med å skrive en bygdebok er å skape identitet og tilhørighet hos leserne av boka, samtidig som vi samler og tar vare på informasjon. Den store utfordringen blir å lage en bok som kan appellere til flest mulig både i innhold og form, slik at den blir lest og brukt av innbyggerne i Sørums.

Hildur Roll-Hansen

Velkommen til bygdebokseminar på Sørums rådhus 21. august !

Blaker og Sørums historielag arrangerer da i samarbeid med Sørums kommune et seminar om opplegget for den nye bygdeboka, som er planlagt utgitt i fem bind fra 2002 - 2006.

Alle som er interessert i lokalhistorien i Sørums, og som vil være med å gjøre en dugnadsinnsats når det gjelder kildegranskingen som nå starter, må møte fram. Dersom du har litt erfaring i å lese kirkebøker, er det en fordel, men ingen betingelse. Opplæring vil bli gitt.

Lokalhistorikerne Per Otto Asak, Fredrik Bjørge og Birger Kirkeby vil drøfte den eldste gardshistorien i Sørums på grunnlag av Andreas Holmsens manuskript.

Jan Erik Horgen, som er ansatt som bygdebokredaktør, vil orientere om hvilke oppgaver det er ønskelig at de frivillige starter med, og hva som kreves for å utføre disse oppgavene.

Seminaret starter på rådhuset klokka 10.00. Av hensyn til en enkel lunsjservering ber vi deg melde deg på til Kulturkontoret innen fredag 22. august.

**Christian Birch-Reichenwald
og Blaker Skanse**

Ikke mange vet at den norske embetsmann og politiker Christian Birch-Reichenwald (1814 - 91) er født i Blaker. Han var sønn av general Paul Hansen Birch (1788 - 1863) og Anna Cathrine Hoffmann Stenersen (1791 - 1840).

Paul Hansen Birch hadde kjempet under prins Christian August under felttoget i 1808, blant annet ved Prestebakke og Berby, og mottok for denne innsats i 1809 ridderkorset av Dannebrog. Han var blitt utnevnt til secondløytnant i 1806, og til premierløytnant i 1808. Han ble adjutant hos kommanderende general i generalstaben, prins Christian August, men trakk seg i 1810 tilbake fra aktiv tjeneste, 22 år gammel, angivelig på grunn av overanstrengelse og svekket helbred. Han mottok en lærerpost ved kadettkorpset og giftet seg i Christiania i februar 1813.

Det må være i denne perioden Paul Hansen Birch bodde på Blaker Skanse, fra 1810 til 1818. I boken "Blaker, Skansen og Skolen" skriver Georg Brochmann: "Hva Blaker Skanse angår, ble den i 1811 under kommandant Jørgen Mosgaard satt i så god stand som mulig, og i 1814 stod det her en garnison av 500 mann av landvernet under major Fredrik Kristian Gjerdrum som kommandant. Skansen ble dog ikke angrepet under Karl Johans korte invasjonskrig." I bygdeboka for Aurskog og Blaker skriver Eyvind Lillevold: "Vi vet at Blaker Skanse ble satt i stand igjen i 1811 - 12, og det lå garnison der både i 1812 og de følgende år, mannskaper fra skarpskytterkompanier i Vinger, Solør og Odal. Den faste garnison i fredstid skulle bestå av 1 kaptein, 1 løytnant, 4 underoffiserer, 1 tambur og 30 soldater. Vi vet også at stattholderen prins Christian Fredrik besøkte Aurskog på sin sommerreise i 1813." Prins Christian Fredrik var sikkert innom Blaker Skanse på sin reise i 1813, og han skal også ha vært innom Blaker Skanse på den tiden da Riksforsamlingen på Eidsvoll ble holdt. Endelig kan det bemerkes at det ble bygget en ny kommandantbolig på Skansen under det generelle instandsettingsarbeidet i 1811. Opprinnelige inneholdt den nye kommandantboligen tre enheter. I midten

kommandantens leilighet med syv rom, i høyre fløy kapteinens med seks rom og i venstre fløy løytnantens med fem rom. I denne fem roms leilighet bodde trolig den 24 år gamle premierløytnant Paul Hansen Birch og hans 21 år gamle brud Anna Cathrine Hoffmann Stenersen da deres førstefødte sønn, Christian Birch-Reichenwald kom til verden.

Paul Hansen Birch var vaktkommandør under riksforsamlingen på Eidsvoll, ble utnevnt til kaptein og deltok som brigade-adjutant hos general Hegermann i det nye felttoget mot Sverige i 1814. I 1815 ble han utnevnt til major, i 1817 til oberstløytnant. Han ledsaget kong Carl Johan til kroningen i Trondheim i 1818, og bosatte seg fra 1818 til 1824 i Stockholm, hvor han tjenestegjorde som referent.

Den unge Christian var altså fire år gammel da han flyttet fra Blaker. Det kom trolig til å prege gutten mer at han fra han var fire til han var ti år var bosatt i Stockholm, gikk på svensk skole og lærte å snakke svensk like godt som dansk. Christian tok senere Reichenwald med i familienavnet etter den tyskfødte farfaren Johan Gottfried Reichenwald, som giftet seg med kjøpmannsdatteren Marie Elisabeth Birch fra Læsø og ble privilegert landhandler i Fåberg. I 1820 ble Paul Hansen Birch utnevnt til oberst, i 1821 til generaladjutant. I 1824 flytter familien til Trondheim, hvor Birch ble sjef for Trondhjemske brigade og kommandant for byen. Samme år blir han utnevnt til generalmajor. I 1825 førte han kommandoen over norske og svenske tropper på øvelsesleiren på Stjørdalshalsen, og ble da førstadjutant hos kongen. I 1831 utnevnt til generalkrigskommisær, et embete han hadde til han tok avskjed i 1860.

Martin på lokomotivet

I boken "Blaker, Skansen og Skolen", som utkom i 1950, har forfatteren Georg Brochmann tatt med vise-parodien om Martin lokomotivførers ublide sammenstøt med kommandanten på Blaker Skanse. Denne visen ble umåtelige populær i

Studentersamfunnet i midten av forrige århundre. Det var den unge kopisten K. Wasserfall i Justisdepartementet, senere sorenskriver til nedre Romerike, som skrev visen. Han tenkte seg vel at ikke alt kunne ha gått knirkefritt under anlegget av Kongsvingerbanen, som stod ferdig i 1862,
"Jernbanen gjør en Sving,
ligeud for Blakjer Bro
Sporet deler seg i to."

Med eventyrfiguren Martin på lokomotivet som trakk grusvognene, lot Wasserfall toget ut av sporet ha fart nok til å støte mot Skansens mur, og Martin gjøre en selsom entré på kommandantens taffel. Brochmann trekker denne slutningen: "Det er derfor intet nytt eller merkelig at Martin på lokomotivet, en person av mer enn tvilsom historisk påviselighet, er blitt Blakers ubetinget mest berømte mann, hvis navn har overfløyet alle trauste Blaker-bønders, festningskommandanters og øvrige notabiliteter fra dette distrikt. Slik er verden, det er ikke noe å gjøre ved det." Men så har vi altså Christian Birch-Reisenwald, hvis berømmelse nok oversteget til og med Martin på lokomotivet.

Hvem var Christian Birch-Reichenwald?

Han ble student i 1830. I 1832 var han formann i Studentersamfunnet. Nettopp dette året var det at polemikken mellom Henrik Wergeland (1806 - 45) og Johan Sebastian Welhaven (1807 - 73) hadde de kraftigste utslagene. Christian Birch-Reichenwald stod Welhaven nær, samtidig som hans far, Paul Hansen Birch, var en nær venn av Wergeland. Til kretsen som brøt med Studentersamfunnet våren 1832 og dannet sitt eget Studenterforbund med Birch-Reichenwald i spissen, hørte blant andre Bernhard Dunker (1809 - 70) og Ulik Anton Motzfeldt (1807 - 65). Studenterforbundet startet tidsskriftet "Vidar" og utga det i to år framover. Tidsskriftet hadde mange bidragsytere. Wergeland var aktiv skribent i "Samfundsbladet" - organet til Studentersamfunnet - og i en rekke aviser og tidsskrifter forøvrig. I Folkebladet hadde Wergeland innledet et språklig reformarbeid. Welhaven og hans tilhengere gikk til angrep

på det "wergelandske sprogforderveri". I Henrik Wergelands brev til Henrik A. Bjerregaard (1792 - 1842), datert Eidsvoll 19. september 1832, forteller Wergeland blant annet: "Jeg skriver på en Slags Critik over Vidar; - min Fa'r troer at jeg ikke bør svare W-haven; imidlertid vil der dog bliver svaret i en særskilt Pjece."

Christian Birch-Reichenwald tok juridikum i 1835 og begynte som kopist i Justisdepartementet. Han var tilknyttet dette departement til han i 1839 ble byråsjef i Kirkedepartementet. Der fikk han en høyere stilling i 1841. Han var ordfører i Christiania i 1846. I 1847 ble han amtmann i Smålenene (Østfold) og fra 1855 i Akershus. I 1848 og 1854 representerte han Moss på Stortinget.

Christian Birch-Reichenwald hadde vunnet tillit hos kong Oscar I (1799 - 1859). Oscar I etterfulgte sin far, kong Karl Johan, som Sveriges og Norges konge i 1844. Da kronprins Karl kom til Norge 21. mai 1856 som visekonge, var det med farens anbefaling om å benytte Birch-Reichenwald som rådgiver. I 1858 ble Birch-Reichenwald statsråd. Første bestyrte han Revisjonsdepartementet, og i 1860 ble han overlatt Justisdepartementet. Han hadde en reell innstilling til kongen og unionen, Sverige og Norge skulle være likeverdige riker i unionen.

Birch-Reichenwald som politiker

Severin Løvenskiold (1777 - 1856), som hadde vært stattholder i Norge fra 1841, døde 17. mai 1856. Kronprins Karl overtok hans funksjon. Det følgende året vendte han tilbake til Stockholm. Fordi kong Osvar I var syk ble kronprins Karl regent. Etter Oscar Is død i 1859, ble Karl konge som Karl XV i Sverige - Karl IV i Norge. Det ble ikke utnevnt noen ny stattholder i forbindelse med tronskiftet. Statsrådsavdelingen i Christiania med Hans Christian Petersen (1793 - 1862), førstestatsråd fra 1858, regjeringsmedlem siden 1839 og før det stiftsamtmann i Akershus fra innføringen av kommunalt selvstyre i 1837, Ketil Motzfeldt (1814 - 89), tilknyttet Marinedepartementet, Postdepartementet og tidligere medlem av

statsrådsavdelingen i Stockholm, og Christian Birch-Reichenwald foreslo i 1859 for Stortinget å fjerne stattholderposten. Forslaget ble vedtatt mot bare to stemmer.

Den svenske opinionen var svært kritisk, og kongen sanksjonerte ikke. Samtidig ble det fra svensk side reist krav om en revisjon av unionsakten som ville gi kongen større makt og Sverige visse forrettigheter i unionen. Christian Birch-Reichenwald skrev den norske regjeringens betenkning om Norges rett i unionen. Stortinget vedtok i april 1860 en adresse som avviste kravet om unionsrevisjon på det tidspunkt. Det ble et visst spenningsforhold mellom kongen, riksdagen og den svenske regjeringen på den ene side og norske anliggender på den annen side, samtidig som det oppstod noe uenighet innen den norske regjeringen. Selv med enstemmighet i Stortinget om adressen som motsatte seg revisjon av unionsakten, gikk Birch-Reichenwald, Petersen og Motzfeldt ut av regjeringen i desember 1861. Inn som leder av statsrådsavdelingen i Christiania kom Frederik Stang (1808 - 84) og Georg Christian Sibbern (1816 - 1901) tok på ny stillingen som norsk statsminister i Stockholm.

Konger gjennom Blaker

I tiden etter at Blaker Skanse ble nedlagt som festning i 1820 og til Kongsvingerbanen kom i 1862, var det gang på gang på tale å innrede stedet som et representativt kvarter for kongen på hans reiser mellom Stockholm og Christiania. Betenkelighetene var flere: Blakersund var regnet som et farefullt overfartssted på grunn av Sundfossen nedenfor. Og fergekapasiteten måtte være økt betydelig. Kongeferdene med hesteskyss hadde store reisefølger. Karl Johan (1763 - 1844) var tolv ganger i Norge i sin regjeringstid. Som konge var Oscar I ni ganger i Christiania. Karl XV nyttet hesteskyss da han kom som kronprins/visekonge i 1857.

Forfatteren av Bygdenes historie i Aurskog og Blaker bygdebok, Eyvind Lillevold, skriver om åpningen av

Kongsvingerbanen: "Fredag 3. oktober 1862 ble banen høytidelig åpnet av Karl XV. Dette var like etter de store stridigheter som revisjonen av unionsakten og stattholderposten hadde voldt, og stemningen mellom konge og folk var ikke den varmeste. Men kongen kom likevel. Høydepunktet i festlighetene hadde en på Kongsvinger, hvor stasjonen var festpyntet fra ende til annen. Her kom kongen til og erklærte i en tale banen for åpnet." Etter festmiddagen var kongen med toget tilbake til Christiania. For anledningen var laget en ny, elegant kongevogn, med Karl XV's initialer i gull.

Stattholderembetet oppheves

Christian Birch-Reichenwald fortsatte i politiske verv også etter at han gikk ut av regjeringen. I årene 1862 - 68 var han igjen ordfører i Christiania, og i samme tidsrom representerte han denne byen på Stortinget. I embete var han så sorenskriver i Aker 1869 - 89. I Karl XV's regjeringstid ble det ingen løsning på striden om stattholderembetet. Karl XV nådde ikke høy alder. Han var født i 1826 og døde i 1872. Broren Oscar Fredrik (1829 - 1907) etterfulgte ham som konge i unionsrikene. Oscar II sanksjonerte i 1873 stortingsvedtaket om opphevelse av stattholderembetet og opprettelse av statsministerstillingen. Fredrik Stang, som hadde vært regjeringens formann siden desember 1861, ble utnevnt til statsminister. Konfliktene mellom de to unionslandene ble flere og større i Oscar II's regjeringstid enn tidligere. Norge stod sterkt i de fleste saker. Kongens veto i grunnlovssaker var kun utsettende.

I ettertid kan det synes som om den noe konservativt innstilte krets som i 1832 dannet Studenterforbundet og skrev i sitt tidsskrift "Vidar", over tid fikk gjennomført det samme som den mer liberale kretsen som støttet Wergeland hadde som intensjon - en friere norsk stilling i unionen - med formelt riktige midler. Formelt nok var det dog at Henrik Wergeland i 1839 sendte inn til Stortinget et forslag om å oppheve Grunnlovens forbud i § 2 mot å gi jødene adgang til Norge. Mange, sikkert også

innenfor kretsen rundt "Vidar", arbeidet videre for den saken, og i 1851 - seks år etter Wergelands død - fikk jødene adgang til Norge. Det var egentlig den svært løsslupne 17. mai-feiringen i Christiania i nærvær av kong Karl Johan de moderate hadde ønsket tøylet.

Odd Skullerud

Rusletur på nordsida av Glomma og Kjenn din bygd

Vi minner om rusleturen torsdag 19. august. Det er frammøte ved Sørums kirke. Derfra går vi forbi Solberg til Tangen. Videre langs kultur- og naturstien til Bingsund. Derfra over Bingen til kirken. Vi skal se hvor lensebestyreren bodde til 1862. Videre gamle husmannsplasser, gammelt fergeleie og kirkegården. Kaffepause ved Glomma. Ya med kaffe og noe å bite i. Leif Mathisen er med som guide.

Kjenn din bygd

Lørdag 11. september klokka 10.00 er det frammøte ved biblioteket på Sørumsand for alle som vil være med på den årlige bussturen rundt i bygda. På forhånd må du da innen 6. september ha skrevet deg på liste på Kulturkontoret. Leif Mathisen er vår cicerone.

Oppvekst på Melvold i Frogner i mellomkrigstida

Del 4: Småen

Jeg er født på Melvold i Frogner 4. juli 1916. Jeg var den yngste av en søskenflokk på fem: to gutter og tre jenter. Min eldste søster var elleve år eldre enn meg. Den nest eldste søsteren var ni år eldre. Broren min var åtte år eldre enn meg. Mellom meg og den yngste søsteren var det seks og et halvt års aldersforskjell. Mellom oss hadde det vært en bror til. Han var født i desember 1912 og døde i august 1915, knapt et år før jeg ble født.

Den sommeren jeg var fire år hadde jeg ligget syk noen dager. Det var et brokk som plaget meg, og som jeg heldigvis aldri har merket noe til siden. En tid senere drev min yngste søster og jeg med et eller annet nede ved gjerdet mot fegata til naboen. Da kom nabokona, fru Syversen, fra havna med kuene sine for å ha dem hjem til melking. Hun visste vel tilfeldigvis at jeg hadde ligget syk noen dager og ville være hyggelig og spørre hvordan det stod til med meg.

Hun visste nok hva jeg het, men enten hun i farten ikke husket navnet mitt, eller det var for å være morsom, vet jeg ikke. Hun kom i hvert fall med omtrent følgende replikk: «Hvordan står det til med deg da, småen?»

Hun fikk visst et svært unnvikende svar på spørsmålet sitt og gikk bare videre. Min søster fortalte meg senere at jeg var blitt harm på uttrykket hennes og utbrøt ganske bestemt at jeg ikke het «Småen», men hun hadde bare ledd av det. Søsteren min syntes nok det hele hadde vært litt morsomt, hun, og refererte opptrinnet for mine eldre søsken.

Resultatet ble at søsknene mine i minst ti år framover kalte meg bare for «Småen». Det navnet aksepterte jeg fullt ut, og syntes det var helt greit at de brukte det. Far og mor visste naturligvis også om dette kjelenavnet, for de hørte det jo stadig, men de brukte det aldri selv.

Hittil i Kristian Lieunghs omfattende fortelling om sin egen oppvekst på Melvold i Frogner i mellomkrigstida har vi hørt om hans foreldre og besteforeldre. I denne fjerde del av serien er det på tide å bli nærmere kjent med hovedpersonen sjøl. Men også her sniker det seg inn litt generell lokalhistorie, f.eks. detaljer fra hvordan arbeidet med den nye Frogner kirke utviklet seg. Har du spørsmål eller kommentarer, så skriv til oss eller Kristian!

Plassering i «musekottet»

Det har ikke alltid vært enkelt å være den minste av mange søsken. Jeg vil gjerne fortelle en episode fra sommeren 1924 som kan illustrere hvordan jeg kunne ha det. En søndag ettermiddag tok vi turen bort til

Frogner nye kirke, som da var under bygging, for å se hvordan det utviklet seg med byggearbeidene. Denne søndagen stod det noen lange firkantede stolper fra gulv til tak flere steder i kirken som støtte for noen stillaser.

Søstrene min likte ikke at disse stolpene stod der, de syntes de måtte bli i veien for folk som skulle sitte i kirken når den en gang ble ferdig. Far var medlem av byggekomiteén, jeg ble av og til sendt bort til snekkerne med byggetegninger som byggmester Bjørnstad hadde levert far. Selv om jeg bare var en smågutt på åtte år hadde jeg derfor god greie på hvordan alt skulle være og bli. Jeg visste jo for eksempel at disse stolpene bare skulle stå der midlertidig, og prøvde å forklare søstrene mine det. Det ville de imidlertid ikke høre på. Jeg måtte ikke være så trassig og påståelig å si dem imot.

Jeg var vant til å måtte gi meg i enhver diskusjon med de eldre søstrene mine. Da vi gikk hjem fra kirken hadde jeg glemt hele episoden, men det hadde ikke søstrene mine. Da vi kom hjem ble jeg på grunn av min «trass og påståelighet» puttet i «musekottet», et sted vi brukte som husets straffecelle når noen hadde gjort noe galt. Døren kunne stenges utenfra, men ikke åpnes fra innsiden. Når døren var lukket, var det helt mørkt der inne. Kottet ble brukt til oppbevaring av vintertøy, og det var en sterkt lukt av naftalin og møllkuler der. Jeg strittet kraftig imot å bli puttet i «musekottet» denne gang, men hadde ingen ting å stille opp mot overmakten. Det jeg husker videre er at jeg var inne i mørket der og at jeg i avmakt og harme over en slik urettferdig behandling skreik og gråt og sparket i døra i fullt sinne. Det var ikke det at jeg var redd for å være inne i mørket, for mørkeredd var jeg absolutt ikke. Det var harmen og forsmædelsen over min avmakt som gjorde meg helt fortvilet.

Far og mor kunne vel ikke ha vært hjemme denne ettermiddagen, for da hadde vel ikke søstrene mine våget å behandle meg som de gjorde. Mine søstre syntes sikkert de hadde utført en god og rettferdig gjerning når

det gjaldt min oppdragelse, og at dette var en vel fortjent straff for min «trassighet». Min bror var likesel med hele spetakkelet og foretok seg ikke noe som helst.

Tilsvarende forhold som det jeg her har nevnt har mine søsken ført meg opp i like til de senere år. «Småen» har aldri hatt noen mulighet til å hevde et synspunkt eller en mening selv om jeg visste at det var riktig. Det ble bare feid vekk. For meg var det bare å gi seg. Alltid var det deres mening som var riktig. Basta.

Jeg har nok vært for veik innvendig til å ta igjen. Det at jeg til stadighet ble utsatt for beskyldninger og kritikk for nær sagt alt mulig, uten at de ville høre på hva jeg hadde å si, gjorde meg motløs og deprimert. Det er bittert nå å måtte innse at gjennom et langt liv har mine meninger etter mine søsken oppfatning ikke vært noe verdt. De har plassert meg i et psykisk «musekott» som har vært langt verre enn det fysiske kottet i det gamle huset hjemme, for det var det mulig å komme ut av.

Kristian Lieungh

Om "våre" gutter på skauen

Det er et tegn i tida når en hovedoppgave i historie fra 1968 tretti år seinere blir trykket opp og distribuert. Det er HV-distrikt 04 som har tatt initiativet til at Tore Dyrhaugs framstilling av distrikt 12 av Milorgs historie 1940 - 1945 nå foreligger. Og det er bankene i søndre Hedmark som har støttet utgivelsen økonomisk.

Distrikt 12 av Hjemmestyrkene oppstod ikke formelt før sommeren 1942. Til da hadde motstanden siden våren 1940 vært mer spontan og basert på lokale grupper i Lillestrøm, Nittedal, Årnes, Gardermoen, Nannestad, Eidsvoll og Kongsvinger. Ved nyordningen ble D 12 inndelt i tre avsnitt: Avsnitt 121 omfattet herredene Nittedal, Aurskog, Blaker, Sørums, Fet, Skedsmo, Rælingen og Lørenskog med Lillestrøm. Avsnitt 122 omfattet resten av Romerike med herredene Gjerdrum, Ullensaker, Nes, Eidsvold, Nannestad, Hurdal og Feiring.

Avsnitt 123 omfatter søndre del av Hedmark med herredene Våler, Åsnes, Hof, Brandval, Grue, Vinger, Eidskog, Nord-Odal og Sør-Odal.

Med begrunnelse i de mindre farene for opprulling av organisasjonen i en storby som Oslo, ble ledelsen av distrikt 12 lagt dit. Fra sommeren 1942 til 19. november 1944 ble distriktet ledet av Henrik Jæger med dekknavnet "Henrik". De siste månedene før frigjøringen og framover overtok Olaf T. Messelt ledelsen med dekknavnet "Ragnvald". I slutfasen av krigen var det nødvendig for ledelsen av D 12 å oppgi all sivil virksomhet. De installerte en kommandosentral på Høgåsen ved Skarnes.

"Vent, tro og vær beredt", hadde stått som motto for arbeidet i Milorg helt siden 1940. Aktivistgrupper ledet av kommunistene utenfor Milorgs kontroll kunne ofte være betydelig mer aksjons-orientert, til frustasjon for ungdommene i de offisielle hjemmestyrkene. Tore Dyrhaug trekker særlig fram tre begivenheter som førte til at de unge patriotene kunne få utløp for noe mer av sin aktivitetstrang.

Det første var at D 12 våren 1944 fikk sin egen radiostasjon og dermed kom i direkte forbindelse med Forsvarets Overkommando i London. Denne operasjonen, som fikk kodenavnet Cliff Chaff Red (CCR), ble et symbol på D 12s voksende styrke og plass i den samlede norske militære motstandsbevegelsen.

Det andre var en forsterkning

Lederens spalte

gjennom to instruktører, Ernst Eng - "Georg" og Jan Herman Linge - "Eilif", som natt til 1. januar 1945 ble sluppet ut fra to fire-motors bombefly på et myrdrag øst for Eidsvoll. "Operasjon Farnborough 2" var i gang på norsk jord. "Eilif" ble dessverre allerede 22. januar arrestert av tyskerne sammen med Arne Løken - "Anton". Men takket være deres snar-rådighet, og at de ikke ble atskilt etter arrestasjonen og slik sammen kunne konstruere like forklaringer, reddet de resten av organisasjonen fra opprulling.

"Georg" arbeidet ufortrødent videre med å få A 121 på fote. Ikke minst gjaldt dette den tredje begivenheten, operasjon "Bukken Bruse". 12. mars 1945 mottok radiooperatøren Erik Ræstad - "Timian" - en melding om at følgende ti broer i området måtte forsvares mot eventuelle tyske ødeleggelsesforsøk: Fetsund, Sørumsand, Rånåsfoss, Årnes, Skarnes, Sander, Kongsvinger, Våler, Braskereidfoss, Vormsund, Eidsvoll og Minnesund. "Geir" sørget for at det for hver bro ble tatt ut en egnet målsjef og spesielle målstyrker som sammen skulle hindre fiendtlig ødeleggelse av broen.

Helt uten intern dramatik er M 12s historie heller ikke, som da sjefen for A 121, Georg Kjarthun - "Søren", våren 1945 ble avsatt. Ledelsen i Milorg utpekte Jens Wilhelm Tveiten - "Eilifsen" til ny leder, men på et møte i enheten trekker han seg og foreslår i stedet Reidar Odd Arnesen - "Tancred" som ny sjef for A 121. Selv gikk Tveiten de siste månedene inn som NK i A 121. Distriktsledelsen kunne ikke annet enn akseptere tingenes tilstand med en "demokratisk valgt" leder for A 121, men prosessen kan neppe sies å ha fulgt læreboka når det gjelder militære ordre-linjer.

Med Tore Dyrhaugs oversiktsbilde over Milorg i D 12 som bakteppe skal det bli dobbelt spennende å se hvordan Okkupasjonshistorisk utvalg i Blaker og Sørums historielag har dokumentert situasjonen i våre kommuner under siste krig. Og den beretningen er vi lovet i løpet av vinteren!

Svein Sandnes

Det er kommunevalg til høsten. Også i år har det vært vanskelig for partiene å få tilstrekkelig kvalifiserte borgere til å stille på liste. Representanter som ikke ønsker gjenvalg begrunner det ofte med at politikken tar for mye tid og at det ikke er mulig å utrette noe. Den trange økonomien setter strenge rammer for muligheten til å realisere gode prosjekter.

Noen hevder også at det er for mye gravalvor i kommunestyret. Til disse vil jeg imidlertid henlede oppmerksomheten mot

referatet fra Sørum kommunestyre 17. juni i år, Sak 0045/99, Sakstittel: Navn på Sørumbåten. Alle som savner munterhet i kommunestyre-referatene har her noe å glede seg over:

Kulturutvalget foreslo at kommunen skulle sende et brev til Sjøfartsmuséet forfattet av Stokkebåtkomiteén og med ordførerens underskrift hvor en anmodet om navneskifte fra "Bingenbåten" til "Sørumbåten" på den unike stokkebåten som i 1997 ble funnet i Glomma ved utløpet av Rømuva. Dateringen av denne båten til ca. 150 før Kristi fødsel gjorde den til det i særklasse eldste båtfunnet i Norge noen sinne.

Begrunnelsene for en slik henvendelse er flere. Det er tvilsomt at båten har ligget særlig lenge der den ble funnet. En mer generell stedsangivelse kan derfor synes korrekt. Og om selve funnstedet skulle vært avgjørende, ble båten strengt tatt funnet utenfor Hammeren. Bruken av Sørum-navnet kan gi langsiktige positive assosiasjoner til kommunen vår knyttet til et unikt historisk funn. Det er imidlertid ikke det sentrale her, men humoren i kommunestyret.

Representanten Gjelsvik satte nemlig på vegne av FrP fram et alternativt forslag: "Stokkens navn er Sørumbåten." Men, sier du, var det ikke det kulturutvalget også ville kalle båten? Jo, men for representanten Gjelsvik var det viktig å latterliggjøre entusiasmen rundt funnet av Norges eldste båt i bygda vår. Å bruke tid og penger på den gamle stokken var for ham og hans partifeller totalt unyttig. På samme måte som han syntes folka fra historielaget burde bekoste sine litt sære hobbyer sjøl da bygdebokprosjektet var oppe til behandling i kommunestyret i fjor høst.

Det hører med til historien at kommunestyret sluttet seg til kulturutvalgets innstilling, slik at Sørum kommunestyre mot fire stemmer har besluttet at båtens navn skal være "Sørumbåten". Fremskrittspartiets fire representanter stemte for at stokkens navn skal være "Sørumbåten".

På det samme møtet la representanten Gjelsvik fram et forslag om å la Fetsund lensmuseum overta Sørumbåten. Det i seg

selv er ikke noe dumt forslag det er grunn til å polemisere mot. Det er når kommunepolitikeren Gjelsvik i sitt forslag bruker betegnelsen "donere" om hva kommunestyret i Sørum kan foreta seg med "stokken" han demonstrerer sin uvitenhet. Sørumbåten er et unikt funn av betydning for forståelsen av Norges tidlige bosettingshistorie. Det er riksantikvaren og våre sentrale kulturvernmyndigheter som har ansvaret, ikke Sørum.

At uvitenhet og fordommer hører sammen, er knapt noen ny oppdagelse, men gjelder altså også for Fremskrittspartiet i Sørum - når det gjelder vern av kulturarven.

Svein Sandnes

Returadresse: Svein Sandnes
Postboks 62, 1927 RÅNÅSFOSS

B